

Universiteit
Leiden
The Netherlands

**Verschillen die verschil maken: inleiding op het
themanummer over gender, migratie en
overheidsbeleid in Nederland en België in de periode
1945-2005**

Schrover, Marlou

Citation

Schrover, M. (2008). Verschillen die verschil maken: inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005. *Tijdschrift Voor Sociale En Economische Geschiedenis*, 5(1), 3-22. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/13891>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/13891>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

VERSCHILLEN DIE VERSCHIL MAKEN

Inleiding op het themanummer over gender, migratie en overheidsbeleid in Nederland en België in de periode 1945-2005

Differences that make a difference: introduction to the special issue on gender, migration and government policy in the Netherlands and Belgium in the period 1945-2005

This article is the introduction to a special issue on gender, migration and government policy. It describes first briefly the literature on gender and migration in general and then focuses on the main topic. The article shows how policies were originally partly phrased in gender-neutral terms, but always applied in gender-specific ways. Later the policy came to be phrased gender-specifically. The articles in this issue show how the assumptions underlying the policy were never gender-neutral, regardless of how they were phrased. Furthermore, gender-specific assumptions were combined with ethnic-specific assumptions, which in practice led to an enlargement of differences according to gender in migration and integration policies.

‘Per week landen er twee volle Boeings op Schiphol met importbruidjes. Daar moet eigenlijk maar eens een einde komen’, zei het Nederlandse Tweede Kamerlid Van As (LPF) in 2004.¹ Wanneer we vanuit een genderperspectief het migratiebeleid en daarbij behorende discussies analyseren, zoals gebeurt in dit themanummer, is niet alleen belangrijk wat er wel wordt gezegd, maar ook wat er niet wordt gezegd. Wat Van As zegt is niet juist: er landen per week geen twee Boeings vol ‘importbruidjes’ op Schiphol. Opvallend genoeg vermeldt hij niet dat het vooral Nederlandse mannen zijn – en geen buitenlandse mannen die in Nederland wonen – die een vrouw naar Nederland laten komen. Verder komen er net zoveel mannen in het kader van een huwelijk naar Nederland als vrouwen, maar hij noemt alleen de ‘importbruidjes’ en niet de ‘importbruidegommetjes’.² Als laatste gebruikt Van As het verklein-

1. Van As LPF Verslag Tweede Kamer, 86 86-5529 22-6-2004.

2. Ines Orobio de Castro, ‘Hoeksteen des aanstoots? Marokkaanse en Turkse huwelijks-migratie’, in: Christel Kohlmann, Sabine Kraus, en Ines Orobio de Castro, *Vrouwen in het migratiebeleid* (Den Haag 2003) 59-74, 60; Tweede Kamer, vergaderjaar 2003-2004, 28

woord 'bruidjes' om de afhankelijke status van de vrouwen te benadrukken, alsmede hun jonge leeftijd en hun ondergeschikte positie.³ Bij een analyse van het migratiebeleid vanuit een genderperspectief gaat het om het benoemen – of juist niet benoemen – van (vermeende) problemen en verschillen, en om ideeën omtrent mannelijkheid en vrouwelijkheid die aan beleid ten grondslag liggen.⁴

In dit themanummer zijn vier casestudies samengebracht over migratie en gender met als insteek hoe in het overheidsbeleid ten aanzien van migratie en migranten gendernoties legaal en institutioneel werden verankerd en hoe in de beleidspraktijk verschil tussen migrantenmannen en -vrouwen werd gemaakt. De vier casussen hebben betrekking op Nederland en België in de periode van 1945 tot 2005.⁵ In deze periode ging de overheid zich intensiever dan ooit tevoren met migratie en migranten bemoeien. De overheid was niet de enige actor die in de naoorlogse periode definieerde wat de (vermeende) problemen met migratie of migranten waren en waar dus de (beleids)oplossingen lagen, maar het was wel de belangrijkste actor.

689, nrs. 8-9 Onderzoek integratiebeleid (Eindverslag van de commissie Blok), 456. Vergelijk ook *de Volkskrant* 9-1-2008; *De Telegraaf* 8-1-2008; *Metro* 8-1-2008; *Spits* 8-1-2008. Alleen de *Metro* vermeldt dat het vooral Nederlandse mannen zijn, die een vrouw uit het buitenland laten overkomen.

3. Maayke Botman en Mariëtte Hermans, *Burgers in beeld. Beeldvorming naar gender en etniciteit in overheidsbeleid* (Den Haag 2002) 47.

4. In september 2006 is in Leiden mijn nwo-vici-project *Differences that make all the difference* van start is gegaan. Hierin wordt gekeken naar verschillen tussen mannen en vrouwen in de naoorlogse migratie naar Nederland. Het project loopt tot 2011. Deelnemers aan het project zijn de promovendi Tycho Walaardt, Nadia Bouras en Charlotte Laarman en de post-doc Corrie van Eijl.

5. Over migratie in deze periode is veel geschreven door sociale wetenschappers, maar minder door historici. Voor een uitgebreid overzicht voor Nederland zie de literatuurverwijzingen in: M.J.A. Penninx, H. Munstermann en H. Entzinger (eds.), *Etnische minderheden en de multiculturele samenleving* (Groningen 1998). Zie verder onder meer: Will Tinnemans, *Een gouden armband. Een geschiedenis van mediterrane immigranten in Nederland* (Utrecht 1994); Geertje Mak, *Sporen van verplaatsing. Honderd jaar nieuwkomers in Overijssel* (Kampen 2000); Ewout van der Horst, *Deventer Blik. Geschiedenis van arbeidsmigranten in een Nederlandse industriestad (1945-1990)* (Deventer 2005); Isabel Hoving, Hester Dibbits en Marlou Schrover (eds.), *Veranderingen van het alledaagse. Cultuur en migratie in Nederland* (Den Haag 2005). Voor België zie onder meer: Georges Reniers, 'On the history and selectivity of Turkish and Moroccan migration to Belgium', *International Migration* 37: 4 (1999) 679-71; Anne Morelli, 'Nestor's wife? Work, family and militancy in Belgium', in: Donna Gabaccia en Franca Iacovetta (eds.), *Women, gender and transnational lives: Italian workers of the world* (Toronto 2002) 327-346; Marco Martiniello, 'Belgium's immigration policy', *International Migration Review* 37: 1 Spring (2003) 225-232; Frank Caestecker, 'Historiografie van de migratie, mainstream geschiedschrijving of onderzoek in de marge?', *Mededelingenblad* 25 (2003) 13-20; Leen Beyers en Machteld Venken, 'Geschiedenis van integratie? Een historische kijk op vestigingsprocessen na migratie', *Mededelingenblad van de Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis* 28: december (2006) 12-17.

Algemeen wordt geaccepteerd dat het overheidsbeleid belangrijk was bij het bepalen van de plaats die migranten in een samenleving verwierven of kregen toegewezen.⁶ Verschillen in het beleid ten aanzien van migrantenmannen en -vrouwen hebben logischerwijs consequenties gehad voor het verloop van hun migratie en integratie.

In de naoorlogse periode kwamen er drie categorieën migranten naar Noordwest Europa: gastarbeiders, vluchtelingen en mensen uit de voormalige koloniën. In dit themanummer gaat het om de vluchtelingen en de gastarbeiders. De migranten uit de (voormalige) koloniën blijven hier buiten beschouwing want zij hadden vrijwel allemaal de Nederlandse respectievelijk de Belgische nationaliteit en vielen bijgevolg onder een ander beleid.

De vluchtelingen kwamen in de naoorlogse periode onder meer uit Polen, Hongarije, Oeganda, Portugal, Griekenland, Ethiopië, Pakistan, Chili, Vietnam, Suriname, Turkije, Ghana, Somalië, Roemenië, Sri Lanka (Tamils), Afghanistan, China, Zaïre, Libanon, Iran, Irak en (het voormalige) Joegoslavië.⁷ Direct na de Tweede Wereldoorlog werd er, in het licht van de gebeurtenissen kort voor en tijdens de oorlog, uitgebreid gediscussieerd over een nieuwe invulling van het vluchtelingenbeleid.⁸ De migranten die Machteld Venken in dit themanummer voor België beschrijft – de Poolse militairen en Oost-Europese dwangarbeiders (*Ostarbeiterinnen*) – kunnen worden gerekend tot de eerste naoorlogse vluchtelingen. De *Ostarbeiterinnen* waren tijdens de Tweede Wereldoorlog als dwangarbeiders vanuit de Sovjet-Unie en andere Oost-Europese landen naar Duitsland gedeporteerd. Een deel van hen leerde daar Belgische en Nederlandse mannen kennen, die als dwangarbeider of vrijwilliger in Duitsland werkten. Na de oorlog kwamen de vrouwen met hun partner naar Nederland en België. Zowel in Nederland als in België ging het om ongeveer 4.000 *Ostarbeiterinnen*.⁹ Poolse militairen, die onderdeel hadden uitgemaakt van het bevrijdingsleger, wilden of konden na de oorlog niet terugkeren naar Polen. In Nederland bleven ongeveer 3.000 Poolse militairen achter en in Vlaanderen 300.¹⁰

6. Jan Lucassen en Rinus Penninx, *Nieuwkomers, nakomelingen, Nederlanders. Immigranten in Nederland 1550-1993* (Amsterdam 1994).

7. Marlou Schrover (ed.), *Bronnen betreffende de registratie van vreemdelingen in Nederland in de negentiende en twintigste eeuw* (Den Haag 2002).

8. Corrie K.Berghuis, *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid. Het Nederlandse toelatingsbeleid voor vluchtelingen en displaced persons van 1945 tot 1956* (Amsterdam 1999); Kim Salomon, *Refugees in the Cold War. Toward a new international refugee regime in the early postwar era* (Lund 1991).

9. Feiko H. Postma, *De repatriëring van Sovjetonderdanen uit Nederland 1944-1956. Mythe en Waarheid* (Amsterdam 2003); Ingrid Harms, 'Russische vrouwen in Nederland: portret van verloren dochters van vader Stalin', *Vrij Nederland*, 1-3-1986.

10. Hoeveel van de 3.000 Poolse militairen die in 1946 in Nederland waren, zich uiteindelijk permanent in Nederland vestigden is niet duidelijk. Het ministerie van Sociale Zaken

De gastarbeiders, die door België en Nederland tussen 1945 en 1975 werden geworven in landen rond de Middellandse Zee, en de familieleden die hen later volgden, vormen veruit de grootste groep naoorlogse migranten. De overheid bemoeide zich intensief met deze migranten en hun familieleden. Nooit eerder was de overheidsbemoeienis met werving, selectie en opvang van economische migranten zo groot geweest. In dit themanummer gaan de bijdragen van Simone Goedings, Tesseltje de Lange en Saskia Bonjour over de gastarbeidermigratie naar Nederland.

Framing

Bij de analyse van de legale en institutionele verankering van gendernotities in het overheidsbeleid ten aanzien van vluchtelingen en gastarbeiders kan gebruik worden gemaakt van wat cultuurwetenschappers *frame*-analyse noemen.¹¹ Hierbij wordt gekeken binnen welke kaders (*frames*) beleid werd geformuleerd. Binnen een *frame* wordt een probleem gedefinieerd, worden oorzaken of veroorzakers aangewezen en worden mogelijke oplossingen geboden. *Frames* dienen om oorzaken of veroorzakers te identificeren en oplossingen te legitimeren. Aan elk *frame* liggen vooronderstellingen en waardepatronen ten grondslag.

Frame-analyse wordt gewoonlijk gecombineerd met discoursanalyse, waarbij het gaat om welke woorden er worden gebruikt ('importbruidjes'), de woordvorm (verkleinwoorden), de zinsconstructies (het woord 'eigenlijk' in het openingscitaat) en de context. Het openingscitaat van dit artikel werd voorafgegaan door de opmerking: 'Zij [minister Verdonk] verdient alle steun bij de bestrijding van het gefaalde integratiebeleid'.¹² De komst van huwelijksmigranten wordt op deze manier aangewezen als oorzaak voor falende integratie.

Verschillende *frames* kunnen naast elkaar bestaan en dat kan aanleiding zijn tot beleidsconflicten, zoals dat bijvoorbeeld het geval was tussen de ministeries van Justitie en Sociale Zaken (zie de bijdrage van Saskia Bonjour aan dit themanummer). Via een probleemdefinitie, de daaraan gekoppelde diagnose

gaf in 1947 toestemming 2000 soldaten van de Eerste Poolse Pantserdivisie in de mijnen te werk te stellen, maar er werden vrijwel geen bereidwilligen gevonden. Uiteindelijk kwamen ongeveer 300 soldaten van de divisie in Limburg terecht, terwijl 250 oud-militairen zich in Breda vestigden. Informatie van Machteld Venken op basis van: C. Van Wageningen, De werving en tewerkstelling van Poolse Verplaatste Personen in Nederlands- en Belgisch-Limburg, 1945-1950 (Onuitgegeven scriptie Rijksuniversiteit Groningen 2004) 67.

11. D.A. Scheufele, 'Framing as a theory of media effects', *Journal of Communication* 49: 1 (1999) 103-122; Conny Roggeband en Mieke Verloo, 'Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd, allochtone vrouwen zijn een probleem. De ontwikkeling van beleidskaders over gender en migratie in Nederland (1995-2005)', *Migrantenstudies* 4 (2006) 157-178, 159-160.

12. Van As LPF *Verslag Tweede Kamer*, 86 86-5529 22-6-2004.

(het aanwijzen van oorzaak of veroorzaker) en oplossing komen gendernoties terecht in het beleid (impliciet en expliciet, bewust en onbewust, bedoeld en onbedoeld). In de beleidspraktijk worden die noties geïnterpreteerd, geformaliseerd, toegepast en legaal en institutioneel verankerd.

In wetten wordt gewoonlijk slechts een raamwerk vastgelegd.¹³ Via circulaire en Maatregelen van Bestuur wordt de wetten een invulling gegeven. In circulaire van de secretaris-generaal van Justitie aan de vreemdelingenpolitie werden bijvoorbeeld details ingevuld, interpretaties vastgelegd en wijzigingen doorgegeven. De circulaire werden niet gepubliceerd en wijzigingen werden slechts incidenteel ter goedkeuring voorgelegd aan de ministerraad, en nooit aan het parlement. De inhoud van het beleid werd op deze manier grotendeels op ambtelijk niveau (op het ministerie) bepaald. Dat gaf de mogelijkheid om beleid eenvoudig te wijzigen; beleid kon worden gewijzigd zonder dat er wetwijziging nodig was.¹⁴ Bij de toepassing van het beleid in de beleidspraktijk was er een aanzienlijke speelruimte.¹⁵ Genderneutraal geformuleerd beleid kon een genderspecifieke toepassing krijgen. De casestudies in dit themanummer geven hiervan voorbeelden.

Hieronder wordt eerst kort ingegaan op de belangrijkste thema's binnen het onderzoek naar gender en migratie. Vervolgens wordt gekeken naar het beleid en de beleidspraktijk.

Onderzoek naar migratie en gender

In dit themanummer wordt uitgegaan van een gebruikelijke definitie van gender: gender definieert vrouwelijkheid en mannelijkheid als normatieve gedragspatronen die vanuit de samenleving bepaalde verwachtingen formuleren ten aanzien van het individu; het individu internaliseert die verwachtingen en ervaart ze als deel van de eigen persoonlijkheid. De bestaande genderverhoudingen worden op institutioneel niveau gereproduceerd en zo in stand gehouden.¹⁶

13. Zie ook: C. van Eijl, *Al te goed is buurmans gek. Het Nederlandse vreemdelingenbeleid 1840-1940* (Amsterdam 2005).

14. Zie ook: F.B. Alink, *Crisis als Kans? Over de relatie tussen crisis en hervormingen in het vreemdelingenbeleid van Nederland en Duitsland* (Amsterdam 2006).

15. J.P. van der Leun, 'Excluding illegal migrants in the Netherlands: between national policies and local implementation', *West European Politics* 29: 2 (2006) 310-328.

16. Joan Wallach Scott, 'Gender: A useful category of historical analysis', *American Historical Review* 91 (1986) 1053-1075; Joan Wallach Scott, *Gender and the Politics of History* (New York 1988); Rosemarie Buikema en Anneke Smelik (eds.), *Vrouwenstudies in de cultuur-wetenschappen* (Muiderberg 1993); Maayke Botman, Nancy Jouwe en Gloria Wekker, *Caleidoscopische visies. De zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland* (Amsterdam 2001).

Gendertheorieën kunnen grofweg worden ingedeeld in theorieën die gelijkheid tussen mannen en vrouwen als uitgangspunt nemen, theorieën die verschil als uitgangspunt nemen en theorieën die machtsconcepten proberen te deconstrueren. De laatst genoemde, meer recente benadering – het deconstructiedenken – komt voort uit kritiek op wie bepaalt wat overeenkomst of verschil is.¹⁷ In het deconstructiedenken, dat hier als uitgangspunt is genomen, wordt de analyse van wie de macht heeft centraal gesteld om zo te kunnen bepalen welke verschillen belangrijk werden gemaakt en wie de macht had om deze verschillen institutioneel te verankeren, bijvoorbeeld via het overheidsbeleid.¹⁸

Niet alleen bij gender draait het om wie de macht heeft verschillen belangrijk te maken en te verankeren, maar ook bij etniciteit. Bij etniciteit gaat het immers ook per definitie om verschillen die belangrijk worden gemaakt.¹⁹ Ongelijkheid op basis van gender en ongelijkheid op basis van etniciteit zijn bovendien vervlochten met ongelijkheid op basis van klasse. Al ruim een kwart eeuw wordt door onderzoekers aan die vervlochtenheid gerefereerd, en daarbij wordt steeds het begrip macht centraal gesteld.²⁰ Vanuit het zogenaamde kruispuntdenken – ook wel intersectionele theorie genoemd – wordt daarom benadrukt dat gender, etniciteit en klasse altijd gelijktijdig en in wisselwerking met elkaar invloed uitoefenen en dus ook samen bestudeerd moeten worden.²¹

Verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen werden in het verleden, soms wat terloops, door migratieonderzoekers opgemerkt. Zo wees de Britse statisticus Ernest George Ravenstein bijvoorbeeld al meer dan een eeuw geleden op het verschijnsel dat vrouwen meer migreren dan mannen, maar dat de

17. Berteke Waaldijk, 'Van verhalen en bronnen. Feministische geschiedschrijving', in: Buikema en Smelik, *Vrouwenstudies*, 31-44.

18. Yvonne Leeman en Sawitri Saharso, 'Om de kleur van vrouwenstudies', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 6 (1985) 280-296; Rian Voet, 'Groepsidentiteiten en identiteitspolitiek', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 15 (1994) 139-148; Geertje Mak, 'Verschil als uitgangspunt. Een inbreng van vrouwenstudies op het terrein van (lokale) migratiegeschiedenis', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 4 (2000) 343-362; Marlou Schrover, 'Gender en etniciteit. Overeenkomst en verschil in historisch perspectief', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (Amsterdam 2001) 180-207.

19. F. Barth (ed.), *Ethnic groups and boundaries. The social organization of cultural difference* (Londen 1969); Marlou Schrover, 'Wie zijn wij? Vrouwen, eten en etniciteit', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 19 (1999) 115-144; Mayel Verkuyten, *Etnische identiteit. Theoretische en empirische benaderingen* (Amsterdam 1999) 4; Mak, 'Verschil als uitgangspunt', 343-362.

20. Michèle Barret en Mary McIntosh, 'Ethnocentrisme en socialisties-feministische theorie', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 6 (1985) 475-493; Mieke Aerts en Sawitri Saharso, 'Sekse als etniciteit. Een beschouwing over collectieve identiteit en sociale ongelijkheid', *Tijdschrift voor Vrouwenstudies* 15 (1994) 11-26, 21; Eileen Boris en Angélique Janssens, 'Complicating categories: an introduction', *International review of social history* 44 (1999) supplement, 1-13.

21. Botman en Hermans, *Burgers in beeld*, 16 en 25.

afstanden die zij overbruggen gewoonlijk kleiner zijn.²² De Nederlandse criminoloog J.D.F. Stachhouwer, die net na de Tweede Wereldoorlog een studie publiceerde over migranten in Amsterdam, merkte op dat het aantal zelfmoorden onder migrantenvrouwen en -meisjes groter was dan onder -mannen.²³ De vrouwen en meisjes kregen door hun migratie meer zelfstandigheid en vrijheid dan ze voor migratie gewend waren, maar ze waren in tegenstelling tot de migrantenmannen niet altijd in staat de problemen die met deze nieuwe mogelijkheden gepaard gingen het hoofd te bieden.²⁴ Ook bij de grootschalige emigratie vanuit Nederland in de naoorlogse periode werden verschillen tussen mannen en vrouwen gesignaleerd en werd het succes van gezinsemigratie grotendeels toegeschreven van de opstelling van de vrouw.²⁵

Ofschoon uit deze voorbeelden blijkt dat verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen in het verleden wel werden geconstateerd, werd er aanvankelijk weinig systematisch onderzoek naar verschillen gedaan. Dit geldt niet alleen voor Nederland of België maar ook daarbuiten. In de laatste decennia is daar verandering in gekomen.²⁶ In de literatuur zijn drie punten opvallend.

Ten eerste is er de buitensporige aandacht voor de onderwerpen vrouwenhandel en prostitutie.²⁷ Het grote aantal wetenschappelijke publicaties over dit onderwerp weerspiegelt het debat in de publieke en politieke sfeer over vrouwen en migratie, dat eveneens door deze onderwerpen wordt gedomineerd.²⁸ Meerdere auteurs hebben er op gewezen dat de nadruk op vrouwen-

22. E.G. Ravenstein, 'The laws of migration', *Journal of the statistical society* 48/2 9 (1885) 167-235 en 52/2 (1889) 241-305.

23. J.D.F. Stachhouwer, *Criminaliteit, prostitutie en zelfmoord bij immigranten in Amsterdam. Proeve ener criminografie* (Amsterdam 1949) 115-117.

24. Stachhouwer, *Criminaliteit, prostitutie en zelfmoord bij immigranten in Amsterdam*, 177.

25. S. Groenman, *De gaande man. Gronden van de emigratiebeslissing* (Den Haag 1950). Zie ook R. Wentholt, *Kenmerken van de Nederlandse emigrant. Een analyse van persoonlijke achtergronden, omstandigheden en beweegredenen* (Den Haag 1961).

26. In 2006 publiceerde het toonaangevende Amerikaanse tijdschrift *International Migration Review* een themanummer over gender en migratie waarin een indrukwekkend overzicht werd gegeven van wat er de afgelopen jaren is gepubliceerd. Zie vooral de bijdragen van Katharine M. Donato, Donna Gabaccia, Jennifer Holdaway, Martin Manalansan en Patricia R. Pessar, 'A glass half full? Gender in migration studies', *Interantional Migration Review* 40: 1 Spring (2006) 3-26; Suzanne M. Sinke, 'Gender and migration: historical perspectives', *Interantional Migration Review* 40: 1 Spring (2006) 82-103. Zie ook: Leo Lucassen, 'Grensoverschrijding. Vrouwen en gender in historische migratiestudies', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (Amsterdam 2001) 9-35.

27. Gretchen Soderlund, 'Running from the rescuers: new u.s. crusaders against sex trafficking and the rhetoric of abolition', *nwsa Journal* 17: 3 (2005) 64-87.

28. Denise Brennan, 'Women work, men sponge, and everyone gossips', *Anthropological Quarterly* 77: 7 (2004) 705-733; Laura Agustin, 'Migrants in the mistress's house: other voices in the "trafficking" debate', *Social Politics: International Studies in Gender, State and Society* 12: 1 (2005) 96-117.

handel en prostitutie onderdeel is van een strategie om een restrictief beleid ten aanzien van migranten te rechtvaardigen.²⁹ De onschuldige vrouwen (meestal aangeduid als meisjes), die slachtoffers zijn van mensenhandelaars en uitbuiters, verdienen de bescherming van de staat. Zij moeten nadrukkelijk worden onderscheiden van migranten die uit zijn op economisch gewin. Het debat en de beeldvorming omtrent vrouwenhandel en prostitutie is een manier om migratie te problematiseren en anti-immigratiepolitiek te rechtvaardigen. Op dit punt vertonen het huidige debat en beleid overeenkomsten met dat van omstreeks 1900 in de vs. Bij de zogenaamde *White Slavery Scare* werd op eenzelfde manier nadruk gelegd op de onschuld en kwetsbaarheid van de slachtoffers en uiteindelijk was de *Scare* de opmaat tot een restrictief migratiebeleid.³⁰

Ten tweede is de verschuiving in de verklaringsmodellen opvallend. In naoorlogse studies over migratie neemt de belangstelling voor de migratie van vrouwen toe wanneer in de jaren zeventig in Noordwest-Europa de gezinshereniging op gang komt. Tot dan toe was er vooral veel belangstelling voor de migratie van mannen en voor economische motieven.³¹ Bij de beschrijving van de migratie van vrouwen werd veelvuldig gerefereerd aan familiebanden; vrouwen werden gezien als echtgenotes en dochters. Bij de verklaring van migratie kwam het zogenaamd familiestrategiemodel centraal te staan, waarin het migratiebesluit werd gepresenteerd als de uitkomst van een afweging in familieverband. Op dit model kwam vervolgens veel kritiek omdat er te weinig aandacht was voor machtsverhoudingen binnen het gezin.³² Het besluit tot migratie werd – zowel door mannen als door vrouwen – veel vaker

29. Wendy Chapkis, 'Trafficking, migration, and the law: protecting innocents, punishing immigrants', *Gender and Society* 7: 6 Dec. (2003) 923-937; Jacqueline Berman, '(Un)popular strangers and crises (un)bounded: discourses of sex-trafficking, the European political community and the panicked state of the modern state', *European Journal of International Relations* 9 (2003) 37-86.

30. Jo Doezeema, 'Now you see her, now you don't: sex workers at the UN trafficking protocol negotiations', *Social Legal Studies* 14 (2005) 61-89.

31. Oded Stark, *The migration of labor* (Cambridge 1991); S. Grasmuck en P. Pessar, *Two islands: Dominican international migration* (Berkeley 1991); Gordon De Jong, Kerry Richter en Pimonpan Isarabhakdi, 'Gender, values, and intentions to the move in rural Thailand', *International Migration Review* 30: 3 (1995) 748-70.

32. Pierrette Hondagneu-Sotelo, *Gendered transitions: Mexican experiences of immigration* (Berkeley 1994); J. Goss en B. Linquist, 'Conceptualising international labour migration: a structuration perspective', *International Migration Review* 29: 2 (1995) 317-351; A. Phizacklea, 'Transnationalism, gender and global workers', in: Mirjana Morokvasic, Umut Erel en Kyoko Shinozaki (eds.), *Crossing borders and shifting boundaries, vol. 1. Gender on the move* (Opladen 2003) 79-100; Umut Erel, 'Soziales Kapital und Migration: Die Kraft der Schwachen?', in: Castro Varela, Maria Do Mar en Dimitria Clayton (eds.), *Migration, Gender, Arbeitsmarkt; Neue Beiträge zu Frauen und Globalisierung* (Königstein 2003) 154-185.

genomen op basis van individuele strategieën en belangen, dan in de familie-strategiemodellen werd aangenomen.

Op de derde plaats is opvallend dat in studies over gender en migratie zelden een systematische vergelijking wordt gemaakt tussen mannen en vrouwen. De publicaties gaan meer over vrouwen dan over mannen en vrouwen. Internationale publicaties over migratie met het woord *gender* in de titel richten zich, naast de onderwerpen prostitutie en vrouwenhandel, vooral op dienstbodes en verpleegsters.³³ Dit zijn sectoren waarin veel migrantenvrouwen werk vonden.³⁴ De migratie van dienstbodes naar Nederland – en verschillende andere Noordwest-Europese landen – is in de naoorlogse periode minder belangrijk dan die naar andere landen, maar de migratie van verpleegsters heeft wel enige aandacht gekregen.³⁵

Kijken we naar de verschillen die in de literatuur zijn gesignaleerd, dan zien we dat door onderzoekers die zich richten op netwerken is vastgesteld dat de aard en functie daarvan voor migrantenmannen en -vrouwen anders zijn.³⁶ De netwerken van vrouwen zijn minder formeel en minder zichtbaar dan de netwerken van mannen.³⁷ In de literatuur omtrent huwelijksgedrag is opgemerkt dat migrantenmannen en -vrouwen andere keuzes maken en dat

33. Zie bijvoorbeeld: J. Henshall Momsen (ed.), *Gender, migration and domestic service* (Londen en New York 1999); S. M. George, *When women come first. Gender and class in transnational migration* (Los Angeles 2005).

34. Rhacel Salazar Parreñas, *Servants of globalization: women, migration and domestic work* (Stanford 2001); B. Ehrenreich, A.R. Hochschild, e.a., *Global woman: nannies, maids and sex workers in the new economy* (Londen 2003); Jose M. Moya, 'Domestic service in a global perspective: gender, migration and ethnic niches', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33: 4 (2007) 559-579.

35. Ellis Jonker, 'Dankbaar werk? Migrantendochters in opleiding voor een verzorgend beroep', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 155-179; F. Tjadens en H. Roerink, *Arbeidsmigratie door verpleegkundigen naar Nederland: Een inventarisatie van ervaringen, feiten en meningen* (Utrecht 2002); Annemarie Cottaar, *Zusters uit Suriname. Naoorlogse belevenissen in de Nederlandse verpleging* (Amsterdam 2003); T. Lange en C. Pool, 'Vreemde handen aan het bed. De werving van Poolse verpleegkundigen in Nederland', *Migrantenstudies* 20: 3 (2004) 130-144; J. Roosblad, *Vissen in een vreemde vijver: Het werven van verpleegkundigen en verzorgenden in het buitenland* (Amsterdam 2005).

36. Leslie Page Moch en Rachel G. Fuchs, 'Getting along: poor women's networks in nineteenth-century Paris', *French Historical Studies* 18: 1 (Spring 1993) 34-49; Clé Lesger, Leo Lucassen en Marlou Schrover, 'Is there life outside the migrant network? German immigrants in 19th century Netherlands and the need for a more balanced migration typology', *Annales de Démographique Historique* (2003) 29-45; Marlou Schrover, 'Living together, working together: concentrations amongst German immigrants in the Netherlands in the nineteenth century', *Continuity and Change* 18: 2 (2003) 263-285.

37. Roline Redmond, 'Daar hoor ik ook bij'. *De zwarte en migrantenvrouwenbeweging in Nederland* (Leiden 1990); Michael Jones-Correa, 'Different paths: gender, immigration and political participation', *International Migration Review* 32: 2 Summer (1998) 326-349; S.J. Mahler en P. Pessar 'Gendered geographies of power: analyzing gender across transnational spaces', *Identities: Global Studies in Culture and Power* 7: 4 (2001) 441-459; Leslie

hun omgeving daarop ook anders reageert. Ofschoon er over het huwelijks-gedrag van migranten nogal wat studies zijn, blijft een systematische analyse van verschillen tussen mannen en vrouwen op dit punt nog achter.³⁸

Er zijn verschillende andere onderwerpen, waarbij er indicaties zijn voor verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen, maar die nog nauwelijks onderzocht zijn: organiseren migrantenmannen en -vrouwen zich anders,³⁹ geven ze een andere invulling aan hun transnationale contacten,⁴⁰ zijn er verschillen in economische nichevorming,⁴¹ en heeft illegaliteit voor migrantenmannen en -vrouwen andere gevolgen?⁴²

Een gedeelte van de gesignaleerde verschillen kan verklaard worden vanuit het voortdurend benadrukken van de seksuele kwetsbaarheid van vrouwen en dus vanuit het problematiseren van de seksualiteit van vrouwen en niet van mannen. Verder komen verschillen tussen mannen en vrouwen in migratie-bereidheid of migratiemogelijkheid voort uit hun positie op de arbeidsmarkt, zowel in de zendende als ontvangende samenleving. Die arbeidsmarktpositie kan vervolgens weer worden verklaard vanuit meer algemeen ideeën omtrent de geschiktheid van mannen en vrouwen voor een bepaald type arbeid en de

Page Moch, 'Networks among Bretons? The evidence for Paris, 1875-1925', *Continuity and Change* 18: 3 (2003) 431-455.

38. Charlotte Laarman richt zich binnen mijn vici-project op dit onderwerp. Zie ook: Rosemary Breger en Rosanna Hill, 'Preface', in: Rosemary Breger en Rosanna Hill (eds.), *Cross-cultural marriage. identity and choice* (Oxford en New York 1998) 15; Sheryline A. Zebroski, 'Black-White intermarriages: the racial and gender dynamics of support and opposition', *Journal of Black Studies* 30: 1 Sep. (1999) 123-132; Dienke Hondius, *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens. Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945* (Den Haag 1999); Marlou Schrover, 'Maria en Rocco. Gemengde huwelijken en integratie in de negentiende eeuw', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (Amsterdam 2001) 81-100; Geertje Mak, 'Seksueel vreemdelingenverkeer', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 21 (2001) 101-122; Erna Hooghiemstra, *Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen in Nederland* (Den Haag 2003).

39. Marlou Schrover en Floris Vermeulen, 'Immigrant organisations. Introduction', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 31: 5 (2005) 823-832.

40. Nadia Bouras richt zich binnen mijn vici-project op dit onderwerp. Voor een internationale discussie op dit punt zie: R. Salih, *Gender in transnationalism. Home, longing and belonging among Moroccan migrant women* (Londen en New York 2003); J. Itzigsohn en S. Giorguli-Saucedo, 'Incorporation, transnationalism, and gender: immigrant incorporation and transnational participation as gendered processes', *International Migration Review* 39: 4 (2005) 895-920; Patricia R. Pessar en Sarah J. Mahler, 'Transnational migration: bringing gender in', *International Migration Review* 37 Fall (2003) 812-846, 824.

41. Marlou Schrover, Joanne van der Leun, en Chris Quispel, 'Niches, labour market segregation, ethnicity and gender', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 33: 4, May (2007) 529-540.

42. Over dit onderwerp is een bundel in voorbereiding onder redactie van Marlou Schrover, Joanne van der Leun, Leo Lucassen en Chris Quispel.

daaruit voortvloeiende arbeidsmarktsegregatie.⁴³ Verschil in de aard en functie van netwerken is verklaard vanuit verschillen in de behoefte aan een vangnetfunctie (wat weer gerelateerd is aan verschillen in de arbeidsmarktpositie), vanuit de gevoelde noodzaak tot sociale controle over vrouwen (verbonden aan de reeds genoemde seksuele kwetsbaarheid van vrouwen die gemeenschappen en families sociaal en economisch zou kunnen schaden)⁴⁴ en vanuit verschillen tussen mannen en vrouwen in statusverlies of -winst na migratie.⁴⁵ Verschillen in de visie op gemengde relaties zijn verklaard vanuit het verwantschapsdenken (waarbij de huwelijken van vrouwen buiten de groep als een verlies worden gezien en die van mannen niet).⁴⁶ Trouwen buiten de eigen groep door vrouwen wordt beschreven in negatieve, seksueel geladen termen die impliceren dat met het overschrijden van de ene grens – die van de groep – ook een andere grens is overschreden – die van wat moreel toelaatbaar is.⁴⁷ Maatschappelijk breed gedragen ideeën omtrent de seksuele kwetsbaarheid van vrouwen, de geschiktheid van mannen en vrouwen voor een bepaald type arbeid en het verwantschapsdenken zijn onderdeel van de vooronderstellingen en waardepatronen die de grondslag vormen van kaders (*frames*) waarbinnen beleid wordt geformuleerd.

Overheidsbeleid, migratie en gender

Dat brengt ons bij het centrale thema van dit nummer; overheidsbeleid, migratie en gender. De Amerikaanse sociologe Eileen Boris heeft in een recent artikel een gedeelte van de literatuur over dit onderwerp samengevat.⁴⁸

43. C. Bouw en C. Nelissen, *Werken en zorgen. Een vergelijkend onderzoek naar de arbeidsservaringen van Turkse, Marokkaanse en Nederlandse vrouwen* (Den Haag 1986); Gertjan de Groot en Marlou Schrover (eds.), *Women workers and technological change in Europe in the nineteenth and twentieth centuries* (Londen 1995); Schrover, 'Gender en etniciteit. Overeenkomst en verschil in historisch perspectief', 21; Marlou Schrover, 'Immigrant business and niche formation in a historical perspective. The Netherlands in the nineteenth century', *Journal of Ethnic and Migration Studies* 27: 2 April (2001) 295-311.

44. Georg'ann Cattelona, 'Control and collaboration: the role of women in regulating female sexual behaviour in Early Modern Marseille', *French Historical Studies* 18: 1 Spring (1993) 13-33.

45. Jones-Correa, 'Different paths'.

46. Zebroski, 'Black-White intermarriages'; Barbara Waldis, *Trotz der Differenz. Interkulturelle Kommunikation bei maghrebinisch-europäischen Paarbeziehungen in der Schweiz und in Tunesien* (Münster 1998).

47. A.L. Stoler, 'Sexual affronts and racial frontiers: European identities and the cultural politics of exclusion in colonial Southeast Asia', *Comparative Studies in Society and History* 34 (1992) 540-551; A.L. Stoler, *Race and the education of desire. Foucault's history of sexuality and the colonial order of things* (Durham en Londen 1995); Mak, 'Seksueel vreemdelingenverkeer'; Hooghiemstra, *Trouwen over de grens*.

48. Eileen Boris, 'On the importance of naming: gender, race, and the writing of policy history', *The journal of policy history* 17: 1 (2005) 72-92.

Het hierboven genoemde kruispuntdenken in combinatie met *framework*- en discoursanalyse worden bij onderzoek binnen dit thema veelvuldig gebruikt. Verder was er aanvankelijk in de literatuur vooral aandacht voor het doorwerken in het beleid van ideeën die gerelateerd waren aan het kostwinnersmodel. Later verschoof de aandacht naar de constructie van nationaliteit en burgerschap. Beide invalshoeken vinden we in dit themanummer terug.

In wat volgt wordt eerst bekeken hoe het artikel van Venken past binnen de literatuur omtrent vluchtelingenmigratie, burgerschap en nationaliteit en vervolgens hoe de artikelen van Bonjour, De Lange en Goedings aansluiten bij de literatuur omtrent gastarbeidermigratie en kostwinnerschap.

De literatuur die zich richt op het doorwerken van gendernoties in het vluchtelingenbeleid gaat vooral in op de verschillende kansen van mannen en vrouwen binnen de asielprocedure.⁴⁹ Bij de opstelling van het eerst internationale vluchtelingenverdrag – het Verdrag Betreffende de Status der Vluchtelingen van 1951 – werd impliciet uit gegaan van het idee dat een vluchteling een man was.⁵⁰ De recente internationale literatuur richt zich op de vraag of de wetgeving ten aanzien van vluchtelingen moet worden aangepast zodat recht wordt gedaan aan de verschillen die tussen mannen en vrouwen bestaan wanneer het gaat om vervolging en vlucht. Het gaat dan onder meer om de erkenning van seksueel geweld als grond voor asiel. Seksueel geweld wordt daarbij gezien als iets dat vrouwen treft en niet mannen.⁵¹

Venken kiest een ander perspectief en laat in haar artikel zien hoe gendernoties, die via het verwantschapsdenken verankerd lagen in de nationaliteitswetgeving, uiteindelijk voor de door haar beschreven groepen belangrijker waren dan het doorwerken van gendernoties in de uitvoering van het vluchtelingenbeleid.

De groepen die Venken beschrijft, de Poolse militairen en de *Ostarbeiterinnen*, waren *Displaced Persons* (DP's); mensen die door de oorlog ontheemd waren geraakt.⁵² Veertien miljoen van de ongeveer dertig miljoen ontheemden in Europa wilden of konden niet terugkeren. Ofschoon tijdens de conferentie van Jalta in 1945 was afgesproken dat alle DP's gerepatriëerd zouden worden, weigerden de Westerse landen hen tegen hun wil naar communistische landen terug te sturen. De Westerse landen noemden de DP's vluchtelingen, de Sovjet-Unie ontkende dat het vluchtelingen waren.

49. Het promotieonderzoek van Tycho Walaardt richt zich binnen mijn vici-project op dit onderwerp. Zie ook: Thomas Spijkerboer, *Gender and refugee status* (Nijmegen 1999) 4; K. Koser, 'Asylum policies, trafficking and vulnerability', *International Migration Review Special Issue* 2000/1 (2000) 91-109; J. van Wetten (e.a.), 'Female asylum seekers in the Netherlands', *International Migration* 39: 3 (2001) 85-98.

50. Salomon, *Refugees in the Cold War*.

51. Connie G. Oxford, 'Protectors and victims in the gender regime of asylum', *nwsa Journal* 17: 3 (2005) 18-8.

52. Berghuis, *Geheel ontdaan van onbaatzuchtigheid*.

Zowel de Poolse militairen als de *Ostarbeiterinnen* werden in België als DP's erkend. De meeste *Ostarbeiterinnen* kregen echter nooit DP-papieren omdat ze reeds snel na hun komst trouwden met een Belgische man en dus Belg werden. Het verschil tussen Poolse militairen en *Ostarbeiterinnen* was daarmee slechts gedeeltelijk een gevolg van het doorwerken van gendernoties in het vluchtelingenbeleid, maar veel meer een gevolg van het onderscheid dat werd gemaakt tussen mannen en vrouwen in de nationaliteitswetgeving.⁵³ De *Ostarbeiterinnen* verkregen de Belgische nationaliteit door hun huwelijk met een Belgische man. Het was via hun huwelijk dat hun verblijf in België werd gelegitimeerd; alleen gehuwde vrouwen mochten blijven. De Poolse militairen, die allemaal met een Belgische vrouw trouwden, konden niet op eenzelfde manier de Belgische nationaliteit verkrijgen. De nationaliteitswetgeving bepaalde immers dat bij huwelijk de vrouw de nationaliteit van haar man kreeg.

De Belgische nationaliteit bood de *Ostarbeiterinnen*, die merendeels uit de Sovjet-Unie kwamen, slechts beperkte bescherming omdat de Sovjet-Unie hun nieuwe nationaliteit niet erkende en aandrang op terugkeer, desnoods onder dwang. Door deze ontkenning van de nieuwe nationaliteit kon België haar nieuwe onderdanen niet goed beschermen, terwijl de *Ostarbeiterinnen* evenmin beschermd werden door een vluchtelingenstatus. De positie van de Poolse oudgedienden was gunstiger. Zij werden als DP's voor uitzetting behoed. Daarnaast waren hun Belgische vrouwen weliswaar bij hun huwelijk Pools geworden, maar via een relatief ongebruikelijke mogelijkheid in de wet hadden zij hun Poolse staatsburgerschap vrijwel onmiddellijk weer verruild voor hun oorspronkelijke Belgische nationaliteit. Indien de Poolse oudgedienden zouden moeten vertrekken, zouden ook Belgische onderdanen worden uitgezet en dat was ongewenst of onmogelijk.

Naar verschillen die werden gemaakt tussen mannen en vrouwen in het beleid ten aanzien van gastarbeidermigratie is reeds enig onderzoek gedaan. In het tijdschrift *Migrantenstudies* is tweemaal (voor verschillende periodes) het beleid vanuit een genderperspectief geanalyseerd.⁵⁴ Het ging daarbij vooral om de verschillen die in de praktijk optraden. Verder heeft Margaret Chotkowski in 2000 in een artikel voor het *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*

53. Zie ook: Betty de Hart, 'Maria Toet en andere verhalen. De nationaliteit van de gehuwde vrouw en de constructie van de natiestaat', *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 25: 2 (1999) 183-205; Betty de Hart, *Onbezonnen vrouwen. Gemengde relaties in het nationaliteitsrecht en het vreemdelingenrecht* (Amsterdam 2003); E. Boris, 'The racialized gendered state: constructions of citizenship in the United States', *Social Politics* 2: 2 (1995) 160-181.

54. Sawitri Saharso, 'Een koperen bruiloft. Twaalf en een half jaar sekse en etniciteit in het gecombineerde vrouwen- en minderhedenbeleid', *Migrantenstudies* 4 (1995) 241-257; Roggeband en Verloof, 'Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd, allochtone vrouwen zijn een probleem.

de verschillen beschreven die bestonden tussen mannen en vrouwen bij de rekrutering van gastarbeiders.⁵⁵ In het eindrapport van de commissie Blok uit 2004, waarin het naoorlogse Nederlandse migratiebeleid werd geëvalueerd, was eveneens aandacht voor verschillen. Een belangrijke conclusie van dat rapport was dat aan de verklaring van verschillen tussen migrantenvrouwen en -mannen nog onvoldoende aandacht was besteed.⁵⁶

Uit het eerdere onderzoek is duidelijk geworden dat beleid, dat in sekse-neutrale termen werd gedefinieerd, een seksspecifieke invulling kon krijgen.⁵⁷ Enkele voorbeelden kunnen dat duidelijk maken. Omdat het merendeel van de gastarbeiders man was, was het merendeel van de partners, die kwamen in het kader van gezinhereniging, vrouw.⁵⁸ In principe konden zowel migrantenmannen als -vrouwen in Nederland een afhankelijke verblijfsstatus krijgen, maar het waren merendeels vrouwen die een dergelijke status kregen. Pas in de jaren zeventig zien we de eerste mannen die een afhankelijke verblijfsstatus aanvragen. Daar in de praktijk vrijwel alleen vrouwen een afhankelijke verblijfsstatus kregen waren het ook vrijwel alleen vrouwen die vervolgens werden uitgezet indien zij binnen drie jaar hun man verlieten of door hem werden verlaten. De verkrijging van een afhankelijke verblijfsstatus was dus niet voorbehouden aan vrouwen, maar het uitzetten van partners die de driejarige termijn niet hadden vol gemaakt was wel een probleem dat vooral vrouwen betrof.

Ook bij het verkrijgen van toestemming voor het laten overkomen van een partner bestonden niet in het beleid, maar wel in de praktijk verschillen. Aan deze toestemming was een inkomenseis verbonden die voor mannen en vrouwen gelijk was. Voor migrantenvrouwen, die hun man wilden laten overkomen, was het echter vele malen moeilijker om controleerbaar aan die eis te voldoen omdat zij werkten in banen waarin ze minder verdienden, ze meer in deeltijd werkten en meer in de informele sector waar hun inkomen niet aantoonbaar was. Bovendien vielen gehuwde vrouwen in een hoger belastingtarief dan gehuwde mannen (ingevolge het kostwinnersprincipe binnen de belastingwet) en moesten ze daarom bruto meer verdienen om het vereiste netto inkomen te halen. Binnen de belastingwet was het mogelijk om rolwisseling aan te vragen, waarna de vrouw in plaats van de man als kostwinner werd aangemerkt. Hierdoor zouden ze in een lagere belastingcategorie vallen

55. Margaret Chotkowski, "‘Baby’s kunnen we niet huisvesten, moeder en kind willen we niet scheiden”. De rekrutering door Nederland van vrouwelijke arbeidskrachten uit Joegoslavië, 1966-1979”, *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 26: 1 (2000) 76-100.

56. Tweede Kamer der Staten Generaal, *Eindrapport Onderzoek Integratiebeleid* (Den Haag 2004).

57. Saharso, 'Een koperen bruiloft'; Kohlmann, Kraus en Orobio de Castro (eds.), *Vrouwen in het migratiebeleid*; Roggeband en Verloo, 'Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd'.

58. Zie ook: Frank van Tubergen, 'De arbeidsmarktpositie van allochtone vrouwen in internationaal vergelijkend perspectief', *Migrantenstudies* 4 (2006) 199-218.

Tweede Kamervoorzitter Dolman ontving van stichting "Blijf van mijn lijf" een zwartboek in verband met verblijfsproblemen voor buitenlandse vrouwen 9 maart 1981. Buiten de Kamer protesteren vrouwen tegen de afhankelijke verblijfstatus. Beeldbank Nationaal Archief Collectie ANEFO 931-3643.

en konden ze gemakkelijker aan de netto inkomenseis voldoen.⁵⁹ Zolang hun man echter nog niet in Nederland was, was het onmogelijk om rolwisseling aan te vragen bij de belastingdienst.

Als laatste waren er bij de legalisering van de verblijfsstatus van zogenaamde 'witte illegalen' via een sofinummer eveneens verschillen tussen mannen en vrouwen. In Nederland was het tot 1991 niet nodig om een verblijfsvergunning te hebben voor het aanvragen van een sofinummer. Toen het beleid werd gewijzigd, werd bepaald dat migranten hun verblijf konden legaliseren indien ze konden aantonen, bijvoorbeeld aan de hand van een sofinummer, dat ze ten minste 200 dagen per jaar gedurende de laatste zes jaar hadden gewerkt. Omdat vrouwen veel vaker dan mannen in de informele sector werkzaam waren, konden zij zelden een dergelijk bewijs overleggen.

In de bovengenoemde voorbeelden was er sprake van een sekseneutraal geformuleerd beleid, met min of meer onbedoelde seksspecifieke verschillen. In het eerste voorbeeld ontstonden die doordat in het kader van de gastarbeidermigratie vooral mannen werden geworven en er dus vooral vrouwen

⁵⁹ De laatste kans, *Positieveverbetering van buitenlandse vrouwen en meisjes in Nederland* (Utrecht 1983) Uitgave van het Nederlands Centrum Buitenlanders, 12.

volgden. In de twee andere voorbeelden verklaart een andere positie van migrantenmannen en -vrouwen op de arbeidsmarkt de verschillen.

Meer in het algemeen kan worden gezegd dat er in het beleid in de jaren zestig en zeventig vooral sprake was van een negeren van mogelijke verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen. In de jaren zeventig werd – in Nederland en in andere West-Europese landen – een multiculturalistisch beleid gevoerd met als voornaamste kenmerk nadruk op het behoud van eigen cultuur.⁶⁰ Dat dit beleid problematisch zou kunnen uitpakken voor migrantenvrouwen werd wel opgemerkt, maar aan het beleid veranderde niets.⁶¹ Door in het beleid voortdurend de traditionele cultuur te banddrukken, werden de mogelijkheden van vrouwen beperkt, ook op de arbeidsmarkt.⁶²

Pas omstreeks 1990 kwam er meer genderspecifiek beleid en gerichte aandacht voor de (arbeidsmarkt)positie van migrantenvrouwen.⁶³ Daarbij werd gekozen voor arbeidsmarktpositieverbeterende programma's die zouden moeten aansluiten bij een vermeende traditionele oriëntatie van migrantenvrouwen op huis, huiselijkheid en zorg.⁶⁴ Op die manier werd een beeld van migrantenvrouwen neergezet, dat hun positie op de arbeidsmarkt uiteindelijk eerder verzwakte dan versterkte.⁶⁵

In de laatste jaren is er een verschuiving waar te nemen in het Nederlandse overheidsbeleid naar een nadrukkelijke aandacht voor verschillen tussen migrantenmannen en -vrouwen. Het emancipatiebeleid, waarbinnen aanvankelijk nauwelijks aandacht was voor buitenlandse vrouwen, richt zich recent juist vrijwel exclusief op allochtone vrouwen (waarmee bovendien impliciet Marokkaanse en Turkse vrouwen of moslimvrouwen worden bedoeld).⁶⁶ De sociale wetenschappers Roggeband en Verloo, die het recente beleid vanuit een genderperspectief hebben geanalyseerd, wijzen op het naast elkaar bestaan van twee beleidsframes, die kunnen worden gekarakteriseerd

60. Het debat over de gevolgen van multiculturalisme werd in academische kringen aangezwengeld door een artikel dat de Amerikaanse politiek theoretica Susan Moller Okin oorspronkelijk publiceerde in 1997 in the *Boston Review* en dat later voorzien van commentaren werd herdrukt. Susan Moller Okin, 'Is multiculturalism bad for women?', in: J. Cohen, M. Howard en M. Nussbaum (eds.), *Is multiculturalism bad for women* (Princeton 1999) 9-24.

61. Nota *Emancipatie. Proces van verandering en groei* (1977); *Eindrapport Onderzoek Integratiebeleid*, 434.

62. Khadija Arib en Essa Reijmers, *Marokkaanse vrouwen in Nederland* (Leiden 1992) 62.

63. Dit blijkt onder meer uit het kort na elkaar verschijnen van twee afzonderlijke beleidsnota's. In 1989 verscheen de nota *Werkgelegenheid voor vrouwen uit minderheidsgroepen* en in 1990 de nota *De positie van vrouwen in de arbeid*. Zie ook: Tweede Kamer der Staten-Generaal, *Eindrapport Onderzoek Integratiebeleid* (Den Haag 2004) 443.

64. *Eindrapport Onderzoek Integratiebeleid*, 441.

65. Saharso. 'Een kopen bruiloft', 241-257.

66. Roggeband en Verloo, 'Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd'.

als een restrictieframe, waarin de nadruk ligt op het verhinderen van de komst van nieuwe migranten, en een kwetsbaarheidsframe dat zich richt op de bescherming van migrantenvrouwen. Er is sprake van een feminisering van het integratiebeleid en gelijktijdige etnisering van het emancipatiebeleid. De causale logica in de probleemdefinitie wordt daarbij omgekeerd. Tot 2003 werd sociale en economische integratie als voorwaarde voor culturele integratie gezien. Sinds kort is culturele integratie juist een voorwaarde voor volwaardige sociale en economische participatie en integratie.⁶⁷ Minderheden- en integratiebeleid zijn aldus van sekseneutraal veranderd in seksespecifiek beleid, waarbij de nadruk sterk op vrouwen is komen te liggen.

De bijdragen van Goedings, De Lange en Bonjour aan dit themanummer vormen een belangrijke aanvulling op deze literatuur omdat ze laten zien dat het beleid weliswaar lang sekseneutraal werd geformuleerd (en soms seksespecifiek uitwerkte), maar dat aan dat beleid wel degelijk seksespecifieke aannames ten grondslag lagen.

Simone Goedings laat zien hoe de Nederlandse regelgeving sterk werd beïnvloed door de afspraken die gemaakt werden binnen de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS) en de Europese Economische Gemeenschap (EEG). Binnen dat verband werd achttien jaar lang door een vaste groep van zes personen over het vrije verkeer van werknemers onderhandeld. De belangen van de deelnemende landen – België, Duitsland, Frankrijk, Italië, Luxemburg en Nederland – waren heel verschillend. Eensgezind waren de onderhandelaren slechts over het punt dat de arbeidsmigrant natuurlijk een man was. Het artikel van Goedings laat mooi zien hoe tekorten in bepaalde sectoren de regelgeving bepaalden; het waren de kolen- en staalbedrijven die om arbeidskrachten zaten te springen en zij hadden alleen behoefte aan mannen. Dit begin van de werving bepaalde het referentiekader waarbinnen afspraken werden gemaakt. Opvallend is dat er binnen dat kader ook mogelijkheden werden gecreëerd voor vrouwen, maar dat niemand die lijkt te hebben opgemerkt. Vrouwen hebben bij gevolg van deze mogelijkheden ook geen gebruik gemaakt. Het uiteindelijke beleid werd sekseneutraal geformuleerd, maar daaraan ten grondslag lag niet een denken in termen van gelijkheid, maar eerder een totaal veronachtzamen van de mogelijkheid dat de migranten ook vrouwen zouden kunnen zijn.

Tesseltje de Lange sluit bij het artikel van Goedings aan en laat zien hoe de huwelijkse staat van de arbeidsmigrant verschillend in de regels en uitvoeringspraktijk zijn benaderd. Na enige weerstand werd besloten dat niet alleen ongehuwde, maar ook gehuwde mannen konden worden geworven. Pas na 1979 konden ook gehuwde vrouwen worden geworven. Werkgevers, die nadien arbeidsmigranten aantrokken, gingen echter uit van de veronder-

67. Roggeband en Verloo, 'Nederlandse vrouwen zijn geëmancipeerd', 170.

stelling dat vrouwen, eerder dan mannen, heimwee zouden krijgen na het achterlaten van gezinsleden (vooral kinderen) en terugkeerden. Dat maakte de werving en het inwerken van de gehuwde arbeidskracht voor de werkgever onvoordelig zodat werkgevers in de praktijk ongehuwden bleven werven hoewel de regels dat niet meer van hen verlangden. Terwijl de werkgevers wel protesteerden tegen het feit dat ze geen gehuwde mannen mochten werven, protesteerden ze niet tegen de beperking op de werving van gehuwde vrouwen. Ze deelden een meer algemeen geldend idee dat gehuwde vrouwen, zeker moeders, niet werkten.

Saskia Bonjour laat in aansluiting hierop in haar artikel zien welke speelruimte er was in de beleidspraktijk. Ambtenaren hadden een grote vrijheid bij het interpreteren van het beleid. Reeds helemaal aan het begin van de gastarbeidsmigratie werd de achterliggende tijdelijkheidgedachte door de ambtenaren van het Ministerie van Justitie in twijfel getrokken. Zij maakten vooral bezwaren tegen de komst van echtgenotes. Wanneer de echtgenote van een arbeidsmigrant naar Nederland kwam en hier werk zocht en vond, moest niet haar werk maar de gezinshereniging centraal worden gesteld. Op hen diende daarom niet de soepele regelgeving voor arbeidsmigratie, maar het strenge gezinsherenigingbeleid van toepassing te zijn. Justitie benadrukte dat het gezien de ernst van de woningnood onverantwoord zou zijn gezinnen toe te laten. Het hameren op de woningnood in de externe communicatie was echter een strategische zet, waarachter een ander motief schuilging. Justitie was zich bewust van het feit dat de uitzetting van vrouwen (en kinderen) op publiek en politiek protest zou stuiten. De politieke en publieke steun voor het strenge gezinsherenigingbeleid was zwak. In wezen vond men dat vrouwen en kinderen een moreel recht hadden om bij hun man en vader te zijn. Vanaf het begin van de werving ging Justitie er vanuit dat gezinsmigratie als vestigingsmigratie moest worden beschouwd. De vestiging van vreemdelingen, vooral als zij een 'afwijkende' culturele achtergrond hadden, zou de maatschappelijke verhoudingen kunnen verstoren. De komst van mannelijk arbeidsmigranten was met veel minder controverse omgeven dan de komst van hun vrouwen en kinderen. Waar bij mannen werd aangenomen dat hun motivatie strikt economisch en hun verblijf tijdelijk was, werd de komst van vrouwen en kinderen als blijvend beschouwd en werd hun inpassing in de Nederlandse maatschappij als problematisch gezien.

Wanneer we de gehele periode van gastarbeidermigratie in beschouwing nemen, zien we dat vrouwen merendeels op een moment kwamen dat de mogelijkheden voor arbeidsmigratie tot een einde kwamen en er geen behoefte meer was aan nieuwe arbeidskrachten. De vrouwen konden dus alleen komen indien nadruk werd gelegd op het feit dat ze niet-arbeiders waren. Het integratiebeleid dat vervolgens door de overheid werd gevoerd ten aanzien van migrantenvrouwen kwam voort uit dat beeld en deed weinig of niets aan een

verbetering van hun positie op de arbeidsmarkt. Omdat het werk dat ze deden in informele sectoren van de arbeidsmarkt – bijvoorbeeld schoonmaakwerk – niet als werk werd erkend, konden vrouwen daaraan ook geen rechten ontlenen bijvoorbeeld op het terrein van gezinshereniging of legalisatie van verblijf.

De overgang van een seksneutraal naar een seksspecifiek beleid mag recent zijn, maar aan het seksneutraal geformuleerde beleid lagen expliciete seksspecifieke aannames ten grondslag, zoals de bijdragen van Goedings, De Lange en Bonjour laten zien. De aannames worden geëxpliciteerd, maar zijn niet nieuw, ofschoon het beleid soms met andere argumenten gelegitimeerd werd.

Welkom in Nederland bij uw echtgenoot. Netjes bij hem blijven hoor! Uit: Kadınların Birliği, Turkse vrouwenkrant H.T.K.B Turkse vrouwenvereniging in Nederland jrg. 4 no. 14 oktober/november 1982, 17. Collectie IISG ZK 49418.

Eindbeschouwing

Op basis van de bijdragen aan dit themanummer kunnen punten worden aangegeven waarop toekomstig onderzoek zich zou moeten richten. In de naoorlogse periode was de overheidsbemoeienis ten aanzien van migranten, zoals gezegd, groter dan in enige periode daarvoor. Bepaalde taken werden door de overheid gedelegeerd aan werkgevers en organisaties (welzijnsorganisaties, zelforganisaties, vluchtelingenwerk),⁶⁸ maar het was wel de overheid die de kaders (*frames*) formuleerde, die problemen definieerde, oorzaken aanwees en oplossingen aanreikte. Het beleid ten aanzien van migratie en migranten stond, logischerwijs, niet los van breder gedragen ideeën over rollen van mannen en vrouwen in een samenleving. Bij het beleid ten aanzien van migratie en migranten viel een genderspecifieke invulling samen met een etnischspecifieke invulling, waarbij vooral nadruk werd gelegd op een vermeende traditionele instelling van migrantenvrouwen (impliciet werden daarmee vooral islamitische vrouwen bedoeld). Die combinatie van genderspecifieke en etnischspecifieke noties leidde tot een uitvergroting van genderspecifieke elementen in de beleidspraktijk. Op die manier creëerde

68. Zie ook: Marlou Schrover, Judith ten Broeke en Ronald Rommes, *Migranten bij de Demka-staalfabrieken in Utrecht (1915-1983)* (Utrecht 2008).

de overheid, door een beperking van mogelijkheden en een vergroting van afhankelijkheden, aan de ene kant de zogenaamde dubbele achterstelling van migrantenvrouwen in de samenleving – als vrouwen en als migrantes – die diezelfde overheid aan de andere kant juist probeerde te bestrijden. Die vermeende dubbele achterstelling werd opvallend genoeg echter vrijwel altijd verklaard vanuit de cultuur van de migranten en niet vanuit (bedoelde of onbedoelde gevolgen van) het beleid.⁶⁹

Aan het begin van dit artikel is gezegd dat er bij de analyse van beleid gekeken moet worden naar wat wel en wat niet wordt benoemd of geproblematiseerd. Het is in dat licht opvallend dat in beleids- of probleemanalyses een klasseperspectief ontbreekt, ofschoon juist een groot deel van de naoorlogse migranten tot één klasse – de arbeidersklasse – behoorde.

Op basis van deze observaties en de bijdragen aan dit nummer kan worden geconcludeerd dat bij toekomstig onderzoek ten eerste veel meer dan tot nog toe is gebeurd het beleid zou moeten worden gezien vanuit het idee dat gender, etniciteit en klasse altijd gelijktijdig en in wisselwerking met elkaar invloed uitoefenen. Ten tweede moet, om noties omtrent mannelijkheid en vrouwelijk te achterhalen, niet worden gekeken naar mannen of vrouwen, maar vooral naar verschillen tussen hen. Als laatste moet niet alleen het beleid worden geanalyseerd zoals dat wordt verwoord in officiële overheidspublicaties, maar vooral ook de discussies die tot beleid hebben geleid. De bijdragen in dit themanummer geven een indicatie van de winst die dat oplevert.

Over de auteur

Marlou Schrover (1959) werkt bij de Universiteit Leiden als migratiehistoricus. Ze geeft leiding aan haar nwo-vici-project *Differences that make all the difference* dat in 2006 van start is gegaan en waarbij wordt gekeken naar verschillen tussen mannen en vrouwen in de naoorlogse migratie naar Nederland. Het project loopt tot 2011.

E-mail: m.l.j.c.schrover@let.leidenuniv.nl

69. Commissie AVEM (Arbeidsdeelname Vrouwen uit Etnische Minderheidsgroepen) *Aanbevelingen op maat* (Den Haag 2002) 50.